

НОВООТКРИТА ПЪРВОПЕЧАТНА КНИГА НА БЪЛГАРСКИ АВТОР ОТ 1679 ГОДИНА

(Отец Марко Чипровски. *Петдесет въпроса, взети от Светото писание от двата Завета и обяснени научно. В духа на Скотистката школа.* Прага, 1679.)

Лилия ИЛИЕВА

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград
E-mail: lilia.ilieva@gmail.com

NEWLY DISCOVERED PRINTED BOOK BY BULGARIAN AUTHOR PUBLISHED IN 1679
Liliya ILIEVA

Sout-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad
E-mail: lilia.ilieva@gmail.com

ABSTRACT: Until now, only three Bulgarian books published in the 17th century have been known, and the three have been published by Bulgarians educated with financial support from the Catholic Church. I managed to find another book, written by a Bulgarian and published in 1679.

This is a short philosophical and theological work (thesis) by Marcus of Chiprovetz, written in Latin „in the spirit of Johannes Duns Scottus“ philosophy and printed in Prague. The author is said to have received his schooling from the school at Chiprovetz (modern northwestern Bulgaria).

KEYWORDS: 17th Century, Bulgarian Printed Books, Bulgarian Philosophers, Johannes Duns Scotus, Marcus of Chiprovetz.

Старите български печатни книги¹ са били известни в европейската наука; Готфрид Лайбниц например е знаел за книга на Петър Богдан Бакшич, а Йозеф Добровски – за книга на Кръстьо Пейкич (Илиева, Л., 2015). В библиографските справочници от XIX век те са отразени (Шафарик, П., 1864–1865) и оттам са преминали и в българските библиографски справочници. По въпроса за това какви книги са издавали български автори (преди надценения „Неделник“ на Софроний Врачански от 1804 г.), науката ни днес знае толкова, колкото е било известно на чуждестранните слависти през XIX век (а в някои отношения и по-малко, тъй като старите библиографи са описвали тези книги *de visu*).

От целия XVII век досега са известни само три книги, отпечатани от българи, подпомагани за своето образование от Католическата църква:

1. Книгата на Петър Богдан Бакшич – *Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya coviçanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v yezik Slovinski, trdom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia*. Romae, Typis Sacrae Congreg. de Propag. Fide, 1638. Това е преводен труд, който съдържа и авторски части, една от които е пространна стихотворна творба.

2. Книгата на Петър Богдан Бакшич – *Blagoskroviscte nebesko Marie Divicze Mayke Boxye. Preneseno po G. F. Petru Bogdanu Baksichiu*. Romae, apud Franciscum Monetam, 1643. Преводен труд, но е възможно да съдържа и авторска част. Не е описван от български автор *de visu*.

3. Книгата на Филип Станиславов „Абагар“, отпечатана в Рим през 1651 г.

Наличието на само три печатни книги (с преобладаващо преводни текстове) е в странно противоречие с авторската активност на българите, образовани от Католическата църква, през XVII век, изразена в многобройни доклади (релации) и други писмени изяви. Това дава основание да се предположи, че съществуват и други печатни книги на българи от столетието²,

¹ Настоящото съобщение и откриването на трактата са част от работата по проекта „Гуненберговата революция и българите“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при МОН, договор № ДН10/9 от 2016 г.

² Не вземам предвид твърденията, че Петър Богдан Бакшич е издал „История на България“, тъй като не заслужават доверие, за което ще се обоснова на друго място. Същевременно, не изключвам Петър Богдан Бакшич да има отпечатан някъде исторически труд, но такъв труд засега не е открит и за него не може да се говори.

но те просто не са издирени. Удаде ми се да издиря една такава книга и пиша първоначално съобщение за тази находка, която проучвам. И в трите известни досега книги преобладава преводната част, докато книгата, за която съобщавам тук, е първата изцяло авторска книга на българин от XVII век.

1. **Данни за книгата.** В Историческия фонд на Народната библиотека на Република Чехия в Прага под сигнатура № 65 с367 се пази екземпляр от книга, отпечатана през 1679 г. в Прага, в печатницата на Даниел Михалик в Старе Место. На титулната страница е означено, че това е труд за дипломиране, теза (дисертация) по Обща теология (Theses ex universa theologia), защитен пред председателстващ Аманд Херман³. Обучението и трудът на автора са със финансова поддръжка, стипендия, отпусната във връзка с годишнина (Jubilaeum scholasticum, както е означено на титулната страница)⁴ и са защитени публично. Очевидно са имали много добър прием и са били оценени високо, щом са били публикувани. Трудът е „Дисертация по обща теология в петдесет въпроса, взети от Светото писание от двата Завета, и обяснени научно в духа на Джон Дънс Скот“. Тъй като „Дисертация по обща теология“ (Theses ex universa theologia), както беше посочено, е формула, обясняваща жанра на труда, за заглавие приемам израза „Петдесет въпроса, взети от Светото писание от двата Завета и обяснени научно“. Подзаглавието буквално гласи: „В духа на изискания доктор Джон Дънс Скот“ (*Quinquaginta questiones ex Sacra Pagina utriusq Testamenti decerptas, & Schlastice resolutas. Ad mentem Doctoris Subtilis, Joannes Duns Scoti*). „Изисканият доктор“ (Doctoris Subtilis) е разпространено означение на големия средновековен философ Джон Дънс Скот, използвано често от мнозина. Също и труд „В духа на Дънс Скот“ е често означение на философски и богословски трудове на автори от францисканския орден, тъй като Дънс Скот се смята за основен теоретик на ордена⁵. То просто означава „В духа на скотистката школа“. Функционално вярно описание на книгата би било следното: **Марко Чипровски. Петдесет въпроса, взети от Светото писание от двата Завета и обяснени научно (В духа на скотистката школа). Прага, 1679 г.**

2. **Данни за автора.** Засега единствените неоспорими данни за автора са тези, които се съдържат в книгата. Той е означен на титулната страница и се е подписал в уводното послание към своя покровител и меценат като P . Marcus à Chiprovatio, т. е. „Отец Марко от Чипровец“⁶ или „Отец Марко Чипровски“. Пак на титулната страница защитата е обявена от „Отец Марк[ус] от Чипровец („à P[atre]. Marco à Chiprovatio“), „Принадлежащ към Ордена и Свещеническата общност и възпитаник на „Света Мария Възнесена“ в провинция България“ (Ejusdem Ordinis ac Institutis Sacerdote, ac Provinciae Bulgariae S . MARIÆ Assumptæ Alumno). „Света Мария Възнесена“ е името на тогавашния католически храм в Чипровци, от който днес са останали само основите; на местното население тя е известна като „Санта Мария“. Към нея е имало училище и е интересно, че авторът на философския труд и претендент за научна степен е представен именно като възпитаник на това училище.

От авторовото послание към неговия патрон и меценат научаваме, че Марко Чипровски е изключително благодарен за предоставената му възможност три години да учи и работи в Прага и да се яви на публичния изпит. Следователно, освен в Чипровското училище (факт, изтъкнат като особено важен на титулната корица), той е образован и в Прага. Забележително е

³ Аманд Херман (Amand (Amandus) Hermann, 1639–1700) е виден силезийски и чешки философ и теолог, францисканец, който е обучавал студенти и от други ордени. Автор е на трудове по философия и богословие.

⁴ Такива стипендии се отпускат и днес, англоезичното им означение е Jubilee Scholarships.

⁵ Председателят на защитата на труда на Марко Чипровски, Аманд Херман, също има трудове, означени по подобен начин, напр.: *Tractatus theologicus in quartum Sententiarum librum de sacramentis in genere & specie. De censuris et poenis ecclesiasticis, ac de fine, seu Beatitudine hominis. Ad mentem Joannis Dunsii, seu natione, seu cognomento Scoti*, издаден в четири части през 1660–1664 г. във Франкфурт и Кьолн. Във връзка с бъдещи изследвания върху Марко Чипровски заслужава да се проучи и делото на неговия учител, който не е бил чужд и на модните за XVII век учения като кабализма.

⁶ В документи и карти от епохата названието на града е предавано като *Chiprovaz* и подобни, т. е. записва се със суфикс, отразяващ характерния за говора изговор **-ъц**: *Чипровъц*. Съобразно стандартизирането на българския език, целесъобразно е днес да се изписва по книжовната норма като *Чипровец*.

решението на неговия покровител да го изпрати именно в Прага, където през 1347 г. е основан Емауският манастир (Emauz или Emauzský klášter) и където се възстановяват Кирило-Методиевите традиции, със славянската литургия и глаголическата писменост! Очевидно този покровител и патрон на младия човек е имал концепция за подкрепа на славянските култури.

За изясняване на личността на Марко Чипровски трябва да се посочи, че той може би е същият Марко, който през 1693 г. пише писмо от Сибин в качеството си на викарий на провинция България и Влахия (Ферменджин, 1887, с. 315). Този се означава като Марко Пеячевич, но (поне от текста на това писмо) се вижда, че така го е означил всъщност Ферменджин в коментара си, докато самият Марко не е упоменал свое фамилно име. Фамилните имена на **-ич** в този и подобни случаи се дължат на хърватска намеса, в някои случаи – на изследователите. Много е възможно авторът на съчинението, Марко Чипровски, да е именно бъдещият викарий, означаван в изследванията като Марко Пеячевич. Съществува обаче и възможност да е просто негов съименник, тъй като името е популярно в България, особено – в северозападната ѝ част.

3. Патронът и меценатът. Трудът на Марко Чипровски е с посвещение на неговия патрон и меценат Урбано Чери. Монсеньор Урбано Чери е секретар на Комитета за пропаганда на вярата (Congregatio de la Propaganda Fide), който има голяма известност като автор на един обширен доклад до папа Инокентий VII за състоянието на Католическата църква във всички страни в света. Той е имал персонални контакти с Марко Чипровски, когото е спонсорира (може би – с лични средства) и мнението му за българите има голямо значение за тяхното представяне в Европа (тъй като докладът е превеждан на различни европейски езици) и на Ватиканските кръгове, включително – и пред папата. Тъй като не ми е известно това мнение да е било представяно и пред българския читател, ще го приведа дословно, като използвам френското издание, превод от английски, което ми е достъпно (Чери, 1716).

На стр. 70–72 са представени сведенията за България, като ѝ е отделено сравнително голямо място в труд, който разглежда страните от целия свят (тук включвам и сведенията за „Тракия“, по причини, които ще станат ясни по-нататък):

БЪЛГАРИЯ

Светата Конгрегация поддържа в България Архиепископията в София или Сердика, с отговорност и за Влахия. Обсервантите минорити са единственият клир за тази страна. Те са българи; и тъй като броят им е малък, те са добре дисциплинирани и това ги прави по-стойностни от тези в Босна. Те имат грижа за енорията и са платени, заедно с един учител от училището, от Конгрегацията. Също така имат някои места в Италия, установени за тяхното образование. Преди няколко години беше изгорена катедралната църква; монасите се ползваха с такова доверие от страна на католическите посланици при Портата, че са получили свободата да я построят отново, чрез подарък от хиляда еку, макар че това е в разрез с мохамеданския закон. Мисията на тези вярващи се простира до Долна Унгария; и когато те имат добър суверен, успяват много добре. В България има много места, обитавани от католици, но основното е Чипровец (Chiprovaz), чието землище е твърде обширно. На брой те са четири хиляди и имат една църква. Вярващите са имали щастието да получат разрешение да я построят отново, тъй като турците имат изявено отношение към този град, чийто доход принадлежи pro tempore, на султановата майка, която има грижата да покровителства обитателите, и да ги защитава от обидите на турците; и чрез това им се предоставят и много други привилегии.

ТРАКИЯ

Павликяните, еретическа секта, които не са имали понятие за тайнствата и които са били големи врагове на кръста, са покръстени в тази страна от отец Петър Деодато, архиепископ на София. Те остават в Никополската епископия, където Конгрегацията поддържа няколко свещеника, заедно с един епископ. Брат Антонио Стефани, от малките обсерванти, наследи последния епископ, който отскоро е покойник. Църквата в Никопол е много стара; тъй като тя е разположена в една кухня върху много здрави основи, не трябва да има опасение, че тя някога ще изпадне в разруха.

Прави впечатление много положителното отношение към българите на влиятелния папски секретар, който в доклада си общо взето се е въздържал да изразява лично отношение.

То е изразено и пряко: „когато те имат добър суверен, успяват много добре“. Що се отнася до обособеното разглеждане на „Тракия“, общо виждане на европейските автори от това време е стремежът да се следват границите на провинциите в Римската империя, с подтекста за някакви апетити към тези земи, което е отразено и в хералдичните сборници, идващи от стара Австрия.

4. Дървото на познанието.

Във философската система на Джон Дънс Скот съществува метафора на „дървото“, интерпретирана в отнологичен план. Съществуващият свят е устроен подобно на дърво, чийто корен е първоматерията – *materia prima*. Стволът на дървото е видимото вещество, клоните – физическите тела. Листата са организми, човешките души – цветове, а ангелите са плодовете на дървото.

В прочувственото си благодарствено послание към Урбано Чери, с което започва своя труд, Марко Чипровски също е представил метафората на дървото – *Prima Arbor*, което е дърво на познанието, като в крайно сбит вид е представил своята философска концепция, която трябва да се проучи и тогава да се анализира. Тук ще бъдат скицирани основните положения на неговата система:

Корен – Божественото;

Ствол – Ипостасите (*Personae*), Марко Чипровски има предвид Троицата, Триипостасното божество;

Клони – Божествените Атрибути, свързани с тях;

Цветове – Идеи за нещата;

Плодове – Интерпретацията на Марко Чипровски тук е трудна за тълкуване и може да не се представя в една предварителна информация за неговия труд.

Основополагащият характер на структурата на философското дърво на автора е изразен и в гравюрата, с която е снабдено изданието (вж. Приложението). В горния ляв ъгъл е представена емблема на неговата философска система, дърво, увенчано с цветове. То е поставено на фона на прекрасно изображение на Мадоната с младенца, което е извънредно интересно. Изображението, без съмнение, е свързано с факта, че обучението и защитата на дисертацията на автора са свързани с две църкви, чийто патрон е Пресветата Дева: чипровската църква *Santa Matia Assumpta*, пражката църква, към която се провежда защитата: *Ecclesia S. Mariae ad Nives*, която съществува и до днес в Прага с чешко име *Panna Maria Sněžná*. Това, което изненадва, е, че гравюрата не е в характерния за епохата бароков стил, в който са оформени книгите и гравюрите към тях на европейските издания. Творбата е в духа на ренесансовите Мадони и е с пейзажно фоново изображение. Тъй като гравюрата е свързана и по емблемата в горния ляв ъгъл с труда на Марко, може да се изкаже предположението, че тя е свързана с някоя от творбите, изложени в чипровската църква и рисувани „по нов начин“, за които говори Петър Богдан Бакшич в своите релации и които вероятно са изгорели по време на Чипровското въстание през 1688 г. Това предположение обаче е твърде хипотетично.

5. Значение на книгата. Трудът на Марко Чипровски е дело, което не може да се оценява с традиционния аршин на „оказало ли е влияние върху широките народни маси?“. По принцип, трудовете по философия никога не са достъпни за „широките народни маси“ и нямат и такава задача. Това съчинение е изпълнило друга роля, която не е по-малко важна: показало е на европейските учени и на влиятелните отци от Ватикана интелектуалния потенциал на българския народ, което се и вижда в цитирания по-горе доклад на папския секретар, предназначен за папата, но издаден на няколко езика в Европа и получил широка популярност. То е формирало не само знание за българския народ, но и уважение към неговия интелектуален потенциал. Същевременно, с пълно право можем да определим Марко Чипровски като първия философ – българин от скотистката школа. Тази школа е влиятелна и днес и има своите привърженици и модернизатори. В следващо обстойно изследване се надявам да покажа степента на оригиналност при нашия автор, откриването на който е истинска научна изненада.

БИБЛИОГРАФИЯ

Илиева, Л. (2015)

Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII

век. –В: Филология, Научни трудове, Т. 53, кн. 1, Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, с. 28–37. (*Ilieva, L. The Representative Form of the Bulgarian Language in Europe During the 17th and 18th Centuries. – In: Filologiya, Nauchni trudove. T. 53, kn. 1, Plovdiv: Plovdivski Universitet “Paisij Hikendarski”, s. 28–37.)*)

Ферменджин, Е. (1887)

Fermendžin, E. Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 usque ad annum 1799. Zagrebiae.

Чери, У. (1716)

Cerri, U. Etat present de l'Eglise Romaine dans toutes les parties du Monde, écrit pour l'usage du Pape Innocent XI. Amsterdam.

Шафарик, П. (1864–1865)

Šafárik, P. Geschichte der Südslawischen Literatur 1–4. Praha.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Гравюра към книгата на Марко Чипровски